Moğolca-Türkçe Bir Enklitik (Ek-Edat) : *magat> mAt*

Bilge Özkan Nalbant
Pamukkale Üniversitesi

Abstract
This study based on mat/met enclitic which attested in Old Turkic, Karakhanid Turkic, Modern Turkic Dialects, Anatolian dialects and magat which attested in old and modern Mongolian. Mat/met is related to Mongolian Magat by scholars. Enclitic Mat/met added to predicate noun, pronouns (personal, demonstrative, and interrogative) and to verb forms. Functions and meanings of mat/met is indicated and whole functions and meanings of mat/met interpreted by us in this article.

Key Words
Particles, Enclitics, Mat/Met, Old Turkic, Middle Turkic.

Özet
Bu yazıda Eski Türkçe dönemi eserlerinden başlamak üzere Çağdaş Türk Lehçeleri ile Anadolu ağızlarında görülen *mat/met* ek-edatı ve bu ek-edatın köken olarak bağlandığı Moğolca *magat* sözcükleri üzerinde durulmuştur. İnceleme boyunca akraba iki dilde saptanan iki sözcüğün işlev ve görevleri üzerinde durulmuş, özellikle Türkçe eserlerde saptanabilen *mat/met* ek-edatın isim ve fiillerle kullanımı ayrıntılı bir şekilde ortaya konmuştur. Sonuç olarak *mat/met* ek-edatı ile *magat* arasında köken olarak bir ilgi olduğu tespit edilmeye çalışılmış, *mat/met* ek-edatının geçtiği Türkçe eserlerde anlamca nasıl tercüme edilmesi ile ilgili görüşümüz ileri sürülmüştür.

Anahtar Sözcükler
Edatlar, Ek-edatlar, Mat/Met, Eski Türkçe, Orta Türkçe.

Enklitik en kısa tanımı ile "vurgudan yoksun olan ve kendisinden önceki sözcükle birlikte bir vurgu birimi oluşturan öğe" demektir (Vardar 2002: 178), Vardar terimi Türkçede *sonasığınık* ile karşılamıştır

Türkçe'nin en eski metinlerinden başlamak üzere tespit edilebilen *mat/met* sözcüğü tarafımızdan enklitik olarak nitelendirilmekle beraber inceleme konusu olan sözcük ve bu sözcüğe benzer – *çu/çü, ok/ök* vb. - başka bilim adamları tarafından *emphatic particles (vurgulama edatları), kuvvetlendirme edatları, ek-edat* vb. şekillerde de anılmaktadır.

Mat/met ek-edatı; isim ve isim soylu sözcüklerle çekimli fiillerin sonuna gelmekte ve eklendiği sözcüklere farklı fonksiyonlar yüklemektedir. Bu sözcüğün kökeni meselesi ise bilim adamları arasında hâlâ bir tartışma konusu olarak durmaktadır.

Türk dili üzerine çalışan bilim adamları Türkçe *mat/met* ile Moğolca *magat* sözcüğü arasında ilgi kurmakla beraber bu ilgiyi kabul etmeyen ve Türkçe *mat/met* ek-edatını köken olarak başka kaynaklara bağlayan bilim adamları da bulunmaktadır.

Gerçekten de Moğolcada anlamları bakımından inceleme konumuz olan *mat/met* ek-edatıyla ilgili olabilecek bir *magat* sözcüğü bulunmakta ve "kesin, elbette, şüphesiz, muhakkak, doğru, gerçek, muhtemel, belki de, galiba, aslen, sahiden, kesinlikle, emin olarak, şüphesiz, azim, karar" (Lessing 2003: 811-12) anlamlarına gelmektedir. Yine bu dilde bu sözcükten türemiş *magadlal* "araştırma", *magadtu* "gerçek, kesin", *magadla-* "incelemek, doğrulamak", *magadlagda-* "emin olmak inandırılmak", *magadlagul-* "araştırmak" (Lessing 2003: 811-12) gibi bazı isim ve fiil şekillerine de rastlanmaktadır. Yukarıdaki anlamlara sahip *magat* Moğolcada cümle içinde ise, isim, fiil, sıfat, zarf gibi görevlerde kullanılmaktadır.

Moğolca *magat* sözcüğü ile Türkçe *mat/met* ek-edatı hakkında bilgi veren bilim adamlarından biri Räsänen'dir. Türk dili için hazırladığı *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen* adlı etimolojik sözlüğünde Räsänen (1969:321), Moğolca *magat* ile Teleütçede görülen *mat* sözcüklerini madde başı yapmış, *magat*

sözcüğünün Uygurca ve Kumancadaki anlamlarını "gerçek, asıl, kusursuz", Sagay ve Şorcadaki anlamlarını ise "iyi, güzel, yetenekli, yeterli, doğru, sadık" ve yine Şorca "sözleşme kontrat, anlaşma" olarak vermiştir. Yazar Moğolcadaki *magat* sözcüğünün "kesin, muhakkak, belirli, kararlı, mutlaka, kesinlikle" gibi anlamlarını *ve* "tanımlık (artikel)" gibi görevlerini göstermiştir. Räsänen Türkçe *mat* ek-edatını ise fiillerden sonra gelen kuvvetlendirme olarak tespit etmiş ve Teleütçede "doğru, ciddi, kesin, tam, açık, kolay anlaşılır." anlamlarına geldiğini ifade etmiştir. Räsänen'in sözlüğündeki değerlendirmelerin ışığında Moğolca *magat* ve Türkçe *mat/met* ek-edatları arasında bir bağ kurmadığı anlaşılmaktadır (1969:330). Fakat Räsänen'in *magat* için gösterdiği anlam ve görevlerle *mat/met* ek-edatının anlam ve görevleri arasında birçok benzerlikler olduğu incelememiz boyunca görülebilecektir.

Magat ve *mat* arasındaki ilişkiye değinen Pelliot, *mat/met* ek-edatının Moğolca *magat* sözcüğünden geldiğini düşünür. Farklı bir bakış açısıyla konuya yaklaşan Brockelmann ise *mat* sözcüğünün *ma* kuvvetlendirme edatı ve *t* ekinden geliştiğini varsaymaktadır (1954:191). Fakat Brockelmann *t*'nin görev ve fonksiyonları hakkında eserinde açık bir bilgi vermemektedir.

Eski ve Orta Türkçenin yazılı kaynaklarındaki leksik malzemeye dayanılarak hazırlanmış olan *Drevnetyurskiy Slovar'* adlı eserde ise, *magat* sözcüğü yer almazken, *mat/met* ek-edatının Eski Türkçede güçlendirici ve pekiştirici son çekim edatı olarak kullanıldığı belirtilmiş ve KB'den örnekler verilmiştir (Nadelyaev vd. 1969: 338, 343).

Emine Gürsoy Naskali ve Muvaffak Duranlı'nın, N. A. Baskakov ve T. M. Toşçakova'nın 1947 yılında hazırlamış oldukları *Oyrotsko-Russkiy Slovar'ın* Türkiye Türkçesine genişletilmiş çevirisi olan *Altayca-Türkçe Sözlük'*te ise *magat* sözcüğü için 'söz, antlaşma' ayrıca 'zorunlu, mecburi, şartlı' anlamları verilmiş ve bu sözcüğün Moğolca olabileceğinden söz edilmiştir (Naskali vd. 1999: 131-32).

Yakın bir zamanda yayınlanan *Old Turkic Grammatic* adlı eserinde Marcel Erdal (2004:334) Türkçe *mat* sözcüğünün şahıs, işaret, soru zamirleri ve bazı fiil şekillerine eklendiğini ve her zaman ünlü uyumuna uyduğunu vurguladıktan sonra, bu sözcüğün DLT'deki *bat* "acele, kesin" anlamındaki sözcükle ya da *Moğolların Gizli Tarihi* adlı

eser ile modern Moğol dillerinde görülen *magat* ile de ilişkilendirilebileceğini belirtmektedir. Erdal, konuya ilişkin görüşlerinin devamında bu sözcüğün son zamanlarda yapılan çalışmalarda Sogdça *m't* ile ilişkilendirildiğini ve "böyle, bu" anlamlarına gelen Sogdça sözcükle DLT'de görülen *mat* sözcüğünün anlamlarının aynı olduğuna işaret etmektedir.

Yukarıda söz konusu edilen bütün bu bilgilerin ışığında bazı bilim adamları tarafından Moğolca *magat* "kesin, elbette, şüphesiz, muhakkak, doğru, gerçek, muhtemel, beki de, galiba, aslen, sahiden, kesinlikle, emin olarak, şüphesiz, azim, karar" (Lessing 2003: 811-12) anlamlarına gelen ve bazı tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde de görülen *magat* ile yine tarihî Türk lehçeleri ve modern sahada çağdaş Türk lehçeleri ve Anadolu ağızlarında görülen "de, da, dahi, kesin, muhakkak" gibi anlamlara gelen *mat/met* sözcükleri karşılaştırılacak ve birçok bilim adamı tarafından Moğolca *magat* sözcüğüne dayandırılan *mat/met* ek-edatının Türkçedeki tarihî gelişim süreci verilerek bu sözcüğün isim ve fiillerle kullanımına göre işlev ve görevlerine değinilecektir.

Eski Uygur Türkçesi dönemi eserlerinden başlamak üzere tespit etmeye başladığımız bu ek-edatın kullanımı ve anlamları üzerine ilk bilgileri DLT'de (C I, 321) bulabilmekteyiz. Kaşgarlı bu ek-edatın anlamlarını "öyle, ancılayın" olarak göstermektedir. [1] Kaşgarlı'nın verdiği anlamlar dışında *mat/met* ek-edatının Türkçede eklendiği sözcükleri anlam bakımından kuvvetlendirdiği, pekiştirdiği görülmektedir. Bu ek-edat Türkçede isim ve isim soylu sözcükler ve

[1] Burada Kaşgarlı tarafından madde başına alınmış olan *mat* sözcüğüne verilen anlam "öyle, ancılayın"dır. Bu sözcüğe ilişkin olarak verilen örnek *andaġ mat*'tır ve anlamı "o öyle" olarak gösterilmiştir. Bizce burada *mat* ek-edatının kattığı anlam "dır/dir"dir. *Andaġ* ise "öyle" anlamı taşımaktadır. Nitekim yine DLT'de madde başına alınmış *andaġ* sözcüğü için Kaşgarlı'nın verdiği anlam "öyle"dir (DLT, C I, 118). Burada Kaşgarlı ya *andaġ* sözcüğünün anlamını yanlışlıkla "o" diye göstermiş ve *andaġ*'ın anlamını *mat* ek-edatına yüklemiş ya da verdiği örnekte *ol* zamirini kullanmayı unutmuştur. Yani ilgili örneğin *ol andaġ mat* şeklinde olması gerekirdi. DLT'de Kaşgarlı'nın verdiği örnek cümlelerde *ol* zamirini çoğu kez özne olarak kullandığı görülür. Örneğin: *ol andaġ erdi* (O, öyleydi, öyle oldu. DLT, C I, 164) Kaşgarlı'nın *mat*'ın anlamı üzerinde büyük bir olasılıkla yanlışa düştüğünü düşünmemize rağmen ileride ortaya çıkacak yeni belgelerde onun söylediklerini doğrulayacak başka kanıtlar olabileceğinden verdiği bilgileri de göz ardı etmemek gerekir.

fiillere gelerek anlamlarını kuvvetlendirirken, bazı sözcüklerde ise kökle kalıplaşarak yapım eki gibi görev yapmıştır. Bu ek-edatın isim ve isim soylu sözcükler ve fiillerle kullanımının yanında sözcük türetmedeki rolü Eski Türkçeden başlamak üzere aşağıda incelenilmeye çalışılacaktır.

A. Tarihî Türk Dili Alanındaki Kullanımları

1. *mat/met* Ek-Edatının İsim ve İsim Soylu Sözcüklere Kullanımı

İlk izlerine Eski Uygur Türkçesi sahası eserlerinde rastlanılabilen *mat/met* ek-edatının isim cümlelerinin yüklemleri ve isim soylu sözcüklerden zamirlerle kullanıldığı görülmektedir. *Mat/met* ek-edatı ve bunun köken olarak bağlandığı *magat* şeklini Kıpçak dönemine ait eserlerde görmek mümkün olabilmektedir. Örneğin İMS ve CC'de *magat* şekli saptanabiliyorken, *mat/met* şekli yoktur. *Mat/met* ek-edatının gerek Eski Türkçe dönemine ait eserlerde gerekse Karahanlı Türkçesinin bazı eserlerinde tespit edilmesine rağmen sonraki dönem eserlerinde bulunmaması üzerinde durulması gereken başka bir konudur.[2] Türk dilinin gelişim süreci içinde adı geçen dönem eserlerinde saptadığımız *mat/met* ek-edatı isim cümlelerinin yüklemleri, işaret, şahıs, soru vb. zamirlerin yalın ve bazı hâl ekli şekilleriyle kullanılmıştır.

1.1. İsim Cümlelerinin Yüklemleriyle Kullanımı

Karahanlı sahası dışında isimlerle kullanımı bulunmayan bu ek-edat, bu sahada yazılmış DLT'de yüklem olan bir ismi kuvvetlendirmiş ve Orhun Türkçesinde cümle sonlarına gelen ve bu cümlenin anlamını kuvvetlendiren *erinç* edatının rolünü üstlenmiştir. DLT'de *kür* "cesur, yürekli" anlamlarına gelen isimle kullanılan *met* ek-edatına ilişkin olarak eserde saptanan örnek şöyledir:

---

[2] Bu ek-edat adı geçen iki eserde bulunmazken, *magat* şeklinin bulunması İMS ve CC'nin yazılış sahalarının farklı olması ile ilgili olmalıdır. *Magat* bu iki eserde bir ek-edat değilse bile cümlenin anlamını kesinleştirmiştir. Bu iki eserde *magat* kullanımı ile ilgili tespit ettiğimiz örnekler şöyledir: *Magat izledi ol cināb işaret ḳılınmış turur a͡ngar men kuldan.*(İMS, 2a/2), *Magattur kim yarılgatır* (CC, 62,19:117,19,1), *Jesusınga maġat yeter* (CC, 141,11., 141,15.)

Ertiş suwı Yimeki
Sıtġap tutar bileki
Kür met *anıg yüreki*
Kelgelimet irkişür (DLT, C I, 325)[3]
"Ertiş suyunun Yemekleri (de) (savaşmak için) bileklerini sıvadılar. Onlar yürekli ve pek cesur (yiğitler)dir. (Üzerimize) gelmek için toplanıyorlar."(Tekin 1989: 33)

1.2. Zamirlerle Kullanımı

1.2.1. Şahıs Zamirleriyle Kullanımı

Bu ek-edatın Eski Türkçe eserlerinde şahıs zamirleriyle kullanımı bulunmazken, Karahanlı Türkçesinden itibaren *sen* ikinci tekil şahıs zamirinin yalın haline eklendiği görülmektedir. Bu şahıs zamiri dışında başka şahıs zamirleriyle kullanımına henüz rastlanmayan bu ek-edatın adı geçen zamirle kullanımı ise aşağıda ele alınmıştır:

Mat/met ek-edatı bu şahıs zamirinin sadece yalın haliyle kullanılmış ve bu zamire "*de, da*" anlamları vererek kuvvetlendirme yapmıştır. Bu ek-edatın II. tekil şahıs zamiriyle kullanımına sadece KB'de rastlanmaktadır. Eserde geçen tek örnek şöyledir:

Sini erdükün͡g teg ögümez özüm
Sini ***sen met*** *öggil kesildi sözüm* (KB, I, 33)[4]
"Seni olduğun gibi medhedmiyorum; seni sen medhet! sözüm kesildi."(KB, II, 33)[5]

1.2.2. *mat/met* Ek-Edatının İşaret Zamirleriyle Kullanımı

Mat/Met ek-edatı tarihî Türk dili alanına ait eserlerin bazısında işaret zamirleri, *bu* ve *ol* ile kullanılmıştır. Bu işaret zamirlerine de "de, da, dahi" anlamları katan bu ek-edatın işaret zamirleriyle kullanımları

---

[3] Bu dörtlükteki farklı okumalar için Dankoff, Kelly (1982, C I, 260)
[4] Bu beyitte geçen *met* edatı metinde *sen* zamirine bitişik yazılmıştır.
[5] Bize göre ikinci dize *Seni sen dahi öv. Kesildi sözüm* olarak anlamlandırılabilir.

ilgili dönem eserlerinde saptanan örneklerden yola çıkarak aşağıda sırayla gösterilmiştir:

1.2.2.1. *mat/met* Ek-Edatının "Bu" Zamirinin Yalın Hâliyle Kullanımı

Eski Uygur Türkçesi dönemi nazmını konu alan *Eski Türk Şiiri* adlı çalışmada *bu* zamiriyle kullanıldığı görülen *mat* ek-edatı ilgili örnekte beraber kullanıldığı zamirin anlamını kuvvetlendirmiştir:

mundaġ yaŋgın kim-ler siz-ni ḳolulayu.
munı-layu körgeli neŋ umasar-m-a.
munça-ḳı-a ömek öz-e ḳutrulur-lar
muna ***bu mat*** *muŋadınçıġ edgüŋ erür.*
"Bu şekilde kimse sizi kollayarak, böylece görmeğe hiç bir vakit muktedir olmasa bile, onlar bu kadarcık düşünmekle dahi kurtulurlar; İşte bu öyle senin fevkalade bir iyiliğindir." (ETŞ, 15/55)[6]

1.2.2.2. *mat/met* Ek-Edatının "Bular" Zamirinin Yükleme Hâliyle Kullanımı

Yukarıdaki örnekte olduğu gibi *bular* işaret zamirinin yükleme hâlinden sonra gelen *mat* ek-edatı "de, da, dahi" anlamlarıyla *bular* zamirinin anlamını kuvvetlendirmiştir:

burḳan kentü köŋgül erür köŋgül ök burḳan.
bularnı mat bölser bolur sansar-ta turġan
bodulmasar ikigü-ke bulur ol nırvan.
bu bir sözni seṭirek boldı baḳşı-ta sorġan.

---

[6] R.R. Arat, dörtlük içindeki son dizede geçen *mat*'ın anlamını "öyle" olarak göstermekle birlikte, bu dizeyi *Bu da/dahi senin fevkalade bir iyiliğindir* şeklinde tercüme etmek mümkündür. Bu tercüme şekli *mat*'ın anlamını daha açık olarak ortaya koymaktadır. Arat, *mat* sözcüğüne "öyle" anlamını DLT'deki tercümenin etkisiyle vermiş olmalıdır. Çünkü Arat'ın KB çevirisinde *mat* sözcüğünün geçtiği yerlerde böyle bir anlama rastlanmamaktadır.

"Burkanın kendisi bizzat gönüldür, gönül de burkan, bunları öylesine ayırt eden-samsara'da duran olur; her ikisine de bulaşmayan insan nirvāna'yı bulur, bu sözü hocaya soran artık nadir oldu." (ETŞ, 12/5)

1.2.2.3. Ol İşaret Zamiriyle Kullanımı

Mat ek-edatının, *ol* işaret zamiriyle kullanımı DLT'deki bir örnekle sınırlıdır ve bu örnekte *ol* zamiri yalın hâlde değildir. Söz konusu örnekte *ol* işaret zamirinin yükleme hâli ekli şekli olan ve bu şeklin *teg* edatıyla kalplaşması sonucu oluşmuş *antaġ* sözcüğüne *mat* ek-edatı eklenmiştir. İlgili örnek şöyledir:

Andaġ mat: O öyle. (DLT, C I, 321)[7]

1.2.3. Soru ve Belirsizlik Zamiriyle Kullanımı

Eski Türkçe dönemi eserlerinde soru ve belirsizlik zamirleriyle kullanımı görülmeyen *met* ek-edatının, Karahanlı Türkçesi döneminde bazı soru ve belirsizlik zamirlerine eklendiği görülür. Bu ek-edatın söz konusu zamirlerle kullanımına sadece iki kez karşılaşılmıştır. *Met* ek-edatı KB'de *kimi* ve *neteg* soru ve belirsizlik zamirlerinden sonra gelerek anlamlarını kuvvetlendirmiştir.

Neteg met *yumıttı bu erdem saŋa*
Ayu birgil emdi munı sen baŋa (KB, I, 1795)
"Nasıl oldu da bunca fazilet sende toplandı; şimdi sen bana bunu söyle"(KB, II, 1795)

Kimi sevdim erse sevüg cança tuttum
Cefa keldi andın ***kimi met*** *seveyi* (KB, I, 6578)
"Kimi sevdim ise, onu sevgili canım gibi tuttum; fakat ondan da cefa geldi; artık kimi seveyim."(KB, II, 6578)

---

[7] *Mat* ek-edatının buradaki anlamları üzerine değerlendirmeler için bkz. 1. dip not.

2. *mat/met* Ek-Edatının Fiillerle Kullanımı

Türkçenin tarihî gelişim süreci içinde bazı edatların fiillerin fiilimsi veya fiil çekim eki almış şekillerinden sonra geldikleri ve bu fiilleri anlam bakımından kuvvetlendirdikleri görülür. *Ok/ök, çu/çü, erinç* vb. ek-edatların yanında *mat/met* ek-edatının da fiillerle bu tip kullanımları bulunmaktadır. Sadece Karahanlı sahası eserlerinden DLT'de tespit edebildiğimiz bu ek-edatın fiillerle kullanımını zarf-fiil eki almış fiillerle ve fiil çekim eki almış fiillerle olmak üzere iki başlık altında incelemek mümkündür:

2.1. Zarf- Fiil Eki Almış Fiillerden Sonra

Mat/met ek-edatının Karahanlı dönemi eserlerinden DLT'de -*GAlI* zarf-fiil ekini almış fiillerden sonra geldiği görülmektedir. Aşağıdaki örneklerde de görüleceği gibi söz konusu ek-edatın bu zarf-fiil ekli fiillere kattığı anlam, yüklenmiş olduğu isimlere kattığı anlamla aynıdır. Yani "de, da, dahi" anlamlarını vererek bu zarf-fiil ekli fiillerin anlamlarını kuvvetlendirmektedir.

Ḳış yay bile toḳuştı
Ḳıŋır közün baḳıştı
Tutuşḳalı yaḳıştı
Utġalı mat *uġraşur* (DLT, C I, 170)
"Kış ile yaz (birbirlerine düşman olup) savaştılar; kızgın gözlerle birbirlerine bakıştılar. Tutuşup dövüşmek için birbirlerine yaklaştılar; birbirlerini yenmek için uğraşıyorlar."(Tekin 1989: 105)

Ertiş suwı Yimeki
Sıtġap tutar bileki
Kürmet anıg yüreki
Kelgeli met *irkişür* (DLT, C I, 325)
"Ertiş suyunun Yemekleri (de) (savaşmak için) bileklerini sıvadılar. Onlar yürekli ve pek cesur (yiğitler)dir.(Üzerimize) gelmek için toplanıyorlar."(Tekin 1989: 33)

Tegme çeçek üküldi
Boḳuḳlanıp büküldi
Tügsin tügüm tügüldi
Yazġalı mat *yörgeşür* (DLT, C I, 437)[8]
"Bütün çiçekler bir araya geldi, tomurcuklanıp (boyunlarını) büktüler. (Tomurcuklar) birer düğüm gibi bağlandılar; (Çiçekler tomurcuklarını) yarıp açmak için birbirlerine dolanıyorlar." (Tekin 1989: 101)

2. 2. Çekimli Fiillerden Sonra

Mat/met ek-edatının fiilleri pekiştirip kuvvetlendirmesine ilişkin örnekleri sadece Karahanlı Türkçesi eserlerinden DLT'de bulabilmekteyiz. Bu ek-edat görülen geçmiş zaman eki ile çekimlenmiş üç fiil ile gelecek zaman ekiyle çekimlenmiş bir fiilden sonra gelmiş ve Eski Türkçeden beri kullanılmakta olan ve "muhakkak, kesinlikle, şüphesiz" anlamlarına gelen *erinç* edatına eş bir görevde kullanılmıştır. *Mat/met* edatının fiillere kattığı anlamı "dır/dir, muhakkak, şüphesiz" olarak vermek mümkündür. *Mat/met* ek-edatının fiillerle kullanımına ilişkin tarihî Türk lehçelerinde tespit edilen örnekler ve bu örneklere ilişkin tercümeler aşağıda verilmiştir:

Telim başlar ***yuvaldı mat***
Yaġı andın ***yawaldı mat***
Küçi anıŋ ***keweldi met***
Ḳılıç ḳınḳa küçün sıġdı (DLT, C I, 397)
"(Savaşta) çok başlar yuvarlandı ve düşman bu yüzden yavaşladı, gücü kuvveti gevşedi ve zayıfladı. (Üzerlerine pek çok kan kuruyup pıhtılaştığı için) kılıçlar kınlarına güçlükle sığdı." (Tekin 1989: 21)

---

[8] Bu dörtlükte geçen bazı sözcükler Atalay tarafından farklı okunmuştur. Parantez içindeki cilt ve sayfa numaraları Atalay tercümesine göre verilmiştir. Dankoff ve Kelly tercümesinde ise dörtlük yukarıdaki şekilde transkripsiyonlanmıştır (1982 C I: 329).

Kelse apaŋ terkenim
İtilge met *terginim*
Tarılmağay törkünüm[9]
Emdi çerig çergeşür (DLT,C II, 209)
"Eğer Hakanım (yardımımıza) gelirse boyumun işleri düzelecek –topladığım mallar artacak, zenginleşecek-[10] toplu halde olan boy dağılmayacak. Şimdi, ordu (savaşmak için) saflar halinde diziliyor. (Tekin 1989: 33)

3. Sözcük Yapımında Kullanımı

Mat/met ek-edatı bir ek-edat olarak eklendiği bazı sözcüklerle kalıplaşma ve onlarla bir sözcük olma özelliği göstermektedir. *Mat/met* ek-edatının bu tip bir kullanımını *yemet* sözcüğünde görebilmekteyiz. Bu sözcük *yah* "evet" anlamına gelen sözcükle *met* ek-edatından oluşmuş, zaman içinde birtakım ses hadiseleri sonucu *evet* şekline gelmiştir. DLT'de görülen *yah* tek başına "evet" anlamı taşımasına rağmen zaman içinde *yah* tek başına sahip olduğu evet anlamını *met* edatıyla kalıplaşarak oluşmuş *evet* "evet" sözcüğüne bırakmıştır.(Nalbant 2003) *Mat/met* ek-edatının kuruluşunda rol aldığı *evet* üzerine DLT'de Kaşgarlı'nın naklettiği bilgi şöyledir:

"*Ewet:* Evet, peki manasında bir kelimedir. Bunda üç türlü söyleyiş vardır. Yağma, Tohsı, Kıpçak boyları ewet, Oğuzlar emet, evet öbür Türkler yemet derler." (DLT, C I, 51)

"*Yemet*: Evet anlamında bir kelimedir. ى harfi ا harfine çevrilerek emet dahi denir." (DLT, III,8)

B. Çağdaş Türk Dili Alanındaki Kullanımları

---

[9] Bu sözcük B. Atalay tarafından *türkünüm* Dankoff ve Kelly tarafından ise *törkünüm* seklinde okunmuştur. Bilgi için bkz. Kelly, Dankoff (1982, C II:67)
[10] Bu kısmın tercümesi için Dankoff ve Kelly'den yararlanılmıştır. Bilgi için bkz. Kelly, Dankoff (1982, C II: 67)

Bu ek-edatının Çağdaş Türk dili alanında kullanımlarını lehçeler alanında ve Anadolu sahasında ağızlar çerçevesi içinde değerlendirmek mümkündür.

Çağdaş Türk lehçeleri alanında bu-ek edatın *magat* ve *mat* şekillerini tespit edebilmekle birlikte, bu şekillerin var olan kaynaklar çerçevesinde kullanımları üzerinde bilgi sahibi olunamamaktadır. Teleütçede *mat* "doğru, ciddi, kesin, kolay anlaşılır" [11] anlamlarına gelmekte, Hakas Türkçesi - bu lehçede *magat* şekli de bulunmaktadır - diyalektlerinde ise Teleütçedeki anlamlara gelen *mata* sözcüğü bulunmaktadır (Räsänen 1969: 330).

Yeni Uygur, Kuman, Şor, Hakas lehçelerinde ise *mat* değil Moğolca *mat* edatının eski şekli olduğunu düşündüğümüz *magat* bulunmaktadır (Räsänen 1969: 321).

Çağdaş Türk Lehçeleri alanında başka izlerine rastlayamadığımız bu ek-edatın, Anadolu ağızlarında *mat* şekli bulunmaktadır. *Derleme Sözlüğünde* (1993: IX, 3135) Uşak ve çevresinden derlendiği belirtilen sözcüğün anlamı "pek" olarak gösterilmiştir. Bu yöre ile ilgili yapılan ağız çalışmalarında ise bu ek-edat üzerine herhangi bir bilgiye rastlanılmadığından, ağızlardaki kullanımları üzerine bilgi aktarmak mümkün olamamaktadır.

Sonuç:

1. Eski Türkçede izlerine rastlanan, kullanım sıklığı Karahanlı Türkçesi döneminde artan, *mat/met* ek-edatı anlamları bakımından Moğolcadaki *magat* sözcüğüyle benzerlikler göstermekte, bundan dolayı bilim adamlarının büyük bir kısmı tarafından köken bakımından Moğolcadaki *magat* sözcüğüne dayandırılmaktadır.

2. M. Erdal bu sözcüğün kökeni üzerine birkaç görüş nakletmektedir. *Magat* sözcüğünden geldiği tezini de eserine taşımakla birlikte son zamanlarda yapılan çalışmalarda sözcüğün

[11] Räsänen, bu sözcüğü eserinde madde başı yapmış, Teleütçedeki anlamlarını vermeden önce DLT'deki anlamları ve kullanımları üzerinde bilgiler vermiştir.

Sogdça *m't* "öyle, böyle" sözcüğüyle ilişkilendirildiğini vurgulamaktadır. Erdal, Sogdça *m't* ile DLT'de Kaşgarlı'nın madde başı yaptığı *mat* sözcüğünün anlamının aynı olduğunu ifade etmektedir.

3. Bize göre DLT'de *mat* için verilen anlamlarda bir yanlışlık olmalıdır. Kaşgarlı'nın verdiği anlamlar *andaġ* sözcüğüne uymaktadır. *Andaġ mat* örneğinde *andaġ* sözcüğünün anlamı "o" değil "öyle" olmalıdır. Bu durumda Kaşgarlı'nın verdiği örnekte *ol* zamirinin unutulduğu ve *mat* ek-edatının anlamının ise hiç verilmediği düşünülebilir. [12] Bizce *mat* sözcüğünün anlamı isimlerle kullanımda "de/da, dahi", fiillerle kullanımda ise "dır/dir, şüphesiz, muhakkak" olarak verilmeli, metinlerin tercümesinde de bu anlamlar dikkate alınmalıdır.

4. Karahanlı Türkçesi döneminden sonra ortaya konmuş eserlerde *mat/met* ek-edatına rastlamamaktayız. Kıpçak Türkçesi'nde *mat* şekli yoktur, fakat bu dönemde yazılmış İMS ve CC'de *magat* şekli bulunmaktadır. Kıpçak dönemi eserlerinde görülen bu sözcük anlamları bakımından *mat/met* ek-edatına uymakla beraber, görevce ayrılır.

5. Çağdaş Türk dili alanında kullanımı sık olmayan bu ek-edat birkaç lehçede tespit edilebilmekte, Anadolu sahasında ise ağız çalışmalarının verileri ışığında sadece Uşak yöresinden tanıklanabilmektedir. Çağdaş Türk dili alanında yapılan çalışmalardan hareketle kullanımları üzerinde bilgi sahibi olamadığımız bu ek-edatın anlamları yönünden tarihî Türk dili alanında tespit edilen *mat/met* ile benzer olduğu görülmektedir.

Eser Kısaltmaları

CC : Codex Cumanicus

[12] Bu konudaki değerlendirmeler için bkz. Yazımızdaki 1. dipnot.

DLT : Dīvānü Luġāti't-Türk
ETŞ : Eski Türk Şiiri
İMS : İrşādü'l-Mülûk ve's-Selātīn
KB : Ḳutaḏġu Bilig

Kaynaklar

ALTAYLI, Seyfettin (1994), *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü,* C I, II, İstanbul: MEB Yayınları.
ARAT, R. Rahmeti (1991), *Eski Türk Şiiri,* Ankara: TTK.
ARAT, R. Rahmeti (1991), *Kutadgu Bilig I Metin*, Ankara: TDK.
ARAT, R. Rahmeti (1988), *Kutadgu Bilig II Çeviri*, TTK Yay., Ankara.
ARAT, R. Rahmeti (1979), *Kutadgu Bilig III, İndeks,* Hazırlayanlar: Kemal ERASLAN, Osman Fikri SERTKAYA, Nuri YÜCE, İstanbul: TDK.
ARIKOĞLU, Ekrem, Klara KUULAR, (2003), *Tuva Türkçesi Sözlüğü,* Ankara: TDK.
ATALAY, Besim (1991-1992), *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, I-IV, 3.baskı, Ankara: TDK.
BROCKELMANN, C. (1954), *Osttürkische Grammatik der islamischen Literatursprachen Mittelasiens,* Leiden.
CLAUSON, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.
COŞKUN, Volkan (2000), *Özbek Türkçesi Grameri,* Ankara: TDK.
DANKOFF, R., J. KELLY, (1982-1985), *Compendium of The Turkic Dialects*, I-III, Harvard.
Derleme Sözlüğü (1993), 2. baskı, Ankara: TDK.
Drevnetyurskiy Slovar (1969), Leningrad.
GRÖNBECH, K. (1942), *Komanisches Wörterbuch,* Kobenhavn. Türkçeye tercümesi: Kemal AYTAÇ (1992), *Kuman Lehçesi Sözlüğü,* Ankara: Kültür Bakanlığı.
GÜLSEVİN, Gürer (2003), *Uşak İli Ağızları,* Ankara: TDK.
HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1992), *Türk Dilinde Edatlar,* İstanbul: MEB.

HANSER, Oskar (1977), *Turkmen Manual,* Wien. Türkçeye tercümesi: Zuhal ÖLMEZ (2003), *Türkmence Elkitabı,* İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi:17.

KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi (1994), *Kıpçak Türkçesi Grameri,* Ankara: TDK.

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü (1992), I -II, Ankara: Kültür Bakanlığı.

KUNOS, Ignac (1999), *Kasantatarisches Wörterverzeichnis,* Ankara: TDK.

LESSING, Ferdinand D. (1986), *A Modern Mongolian-English Dictionary,* Bloomington. Türkçeye tercümesi: Günay KARAAĞAÇ (2003), *Moğolca-Türkçe Sözlük,* Ankara: TDK.

ERDAL, Marcel (2004), *A Grammar of Old Turkic*, Leiden-Boston: Brill

NALBANT, Mehmet Vefa (2003), "*Evet Kelimesinin Kökeni Üzerine*", Mustafa Canpolat Armağanı: 109-117.

NASKALİ, E. G., M. DURANLI, (1999), *Altayca-Türkçe Sözlük,* Ankara: TDK.

ÖNER, Mustafa (1998), *Bugünkü Kıpçak Türkçesi,* Ankara: TDK.

ÖZKAN, Nevzat (1996), *Gagavuz Türkçesi Grameri,* Ankara: TDK.

ÖZTÜRK, Rıdvan (1994), *Yeni Uygur Türkçesi Grameri,* Ankara: TDK.

RADLOFF, W. (1893-1911), *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*. I-IV c., Sankt Peterburg.

RÄSÄNEN, Martti (1969), *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen,* Helsinki.

TEKİN, Talat (1989), *XI. Yüzyıl Türk Şiiri,* Ankara: TDK.

TOPARLI, Recep (1992), *İrşādü'l-Mülûk Ve's-Selātîn,* Ankara: TDK.

VARDAR, Berke (2002), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayıları.

YUDAHİN, K. K. (1994), *Kırgız Sözlüğü,* C I-II, Çeviren: Abdullah TAYMAS, Ankara: TDK.